

MİLLÎ FOLKLOR

Üç Aylık Türk Dünyası Folklor Dergisi

Cilt: 2 Yıl: 4 Sayı: 16 Kış 1992

İ Ç İ N D E K İ L E R

Milli Folklor/Dokunmalar	2
Prof. Dr. Umay GÜNAY/Folklor ve Mitoloji	3
Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN/Alp Er Tunga'ya Ait Bazı Sözcükler	11
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU/Halk Edebiyatının Geleceği	13
Doç. Dr. İsa ÖZKAN/İki Uygur Fıkra Tipi: Molla Zeydin ve Seley Çakkın	15
Yrd. Doç. Dr. A. Berat ALPTEKİN/Manas'ın Balalarıyla 7 Gün	20
Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OGUZ/Çocukların «Sayısmaca» Dünyası	24
Dr. Fatma ÖZKAN/A. Tukay'ın Halk Edebiyatı İle İlgili Düşünceleri	30
Dr. Mustafa TATÇI/Kurt Muhammed Efendi'nin Tasavvufi Bir Rüyâ Tabirnamesi	32
Ülkü ÇELİK/Türkmen Saçağı	37
İsmet ÇETİN/Elifnâmeler ve Sefil Ali'nin Bir Elifnamesi	39
Yılmaz GÖKSOY/Tarihimizde Ağaç ve Yozgat Yöresindeki Ulu Ağaçların Öyküleri	43
Mehmet AÇIKEL/Düğün	45
Mustafa USLU/Yozgat ve Civarında Kullanılan Mutfak, Ev ve Giyim Eşyalarının İsimleri	46
Nuray DEMİREL/Çeltikdüzü (Artvin - Yusufeli) Köyü Seyirlik Oyunları	48
Hayrettin TOKDEMİR/Tarif Olunmaz	49
Yrd. Doç. Dr. Ayşe İLKER/Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü	50
Bize Gelen Kitaplar ve Dergiler	52
İkinci Cildin İndeksi	53
Âşık Türki/Çıgırlar Yarım Kaldı	57

FERYAL matbaacılık san. ve tic. ltd.
tel : 229 36 96 - 230 80 61

İki Uygur Fıkra Tipi :

Molla Zeydin ve Seley Çakkan

Doç. Dr. İsa ÖZKAN

Altay, Yenisey ve Saha Türkleri müstesna tutulmak üzere, diğer Türk boyları arasında olduğu gibi, Uygur Türklerinde de Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan fıkralar, diğer fıkra tiplerine göre gerek anlatım sıklığı, gerekse yayılma alanları itibariyle ilk sırada yer alır. Ancak, belli Türk boylarınca tanınan Esenpulat, Kemine, Ahmet Akay, İncili Çavuş ve Bekri Mustafa tipleri gibi,¹ Uygur Türkleri arasında da, sadece onların kültürel coğrafyası ile sınırlı kalan Molla Zeydin ve Seley Çakkan adları ile bilinen iki fıkra tipi mevcuttur.² Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın büyük bir salahiyetle ortaya koyduğu Türk fıkralarının, fıkra tiplerine göre tasnifinde «ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanmış, Türk boyları arasında tanınan ferdi tipler» şeklinde nitelendirdiği yukarıdaki tiplere,³ Molla Zeydin ve Seley Çakkan ile birlikte, Türk topluluklarının fıkraları üzerindeki araştırmaların gelişimine paralel olarak yenilerinin ilâve edilmesi tabiidir. Esasen, sözlü edebiyat ve genel olarak Türk edebiyatının bütün türleri üzerindeki araştırmalar Anadolu ve Rumeli sahası ile sınırlı kalmamalıdır. Bir bütün olan Türk kültürünün değişik dönemlerde ve farklı coğrafyalarda inkişaf eden maddi ve manevi mirası ile, bugünkü durumunu henüz bütün yönleriyle tanımlıyoruz. Ancak, edebi sahada ister ferdi, isterse anonim nitelikte olsun aynı dille yaratılan ürünler, Türk dünyasının kültürel birliğinin unsurlarını bünyesinde taşımaktadır. Bu unsurları, Türk ve dünya kamuoyu önüne canlı deliller halinde ortaya koymak, edebi alanda öncelikle yapılması gereken işler arasındadır. Bu amaçla yazımızda, yu-

karıda söz ettiğimiz Molla Zeydin ve Seley Çakkan adlı Uygur fıkra tiplerini tanıttığımız.

Türkiye Türklerinin günümüzde «fıkra» şeklinde adlandırdıkları sözlü edebiyat türüne, Uygurlar, «latipe» ve «çakçak» demektedirler. «Fakat, «nükte» ve «şaka» anlamlarına gelen «çakçak» kelimesi daha dar manâ ve alanda işletilmektedir. Meşhur fıkra tipleri ve fıkra anlatıcılarına ise, «latipeçi» adını vermektedirler.⁵

Uygurlar arasındaki böyle şöhretli «latipeçi»lerden birisi olan Molla Zeydin, Turpan (Turfan) vilayetine bağlı Lükçün adlı yerleşim biriminde doğmuştur.⁶ Kaynaklarda XIX. asırda yaşadığı belirtilen Molla Zeydin'in doğum ve ölüm tarihleri kati olarak bilinmemektedir. Hakkındaki rivayetler, onun düğünlerde, muhtelif toplantılarda ve çayhanelerde nahşa (şarkı) söyleyen ve hikâyeler anlatan bir söz ve saz ustası olduğu şeklindedir.⁷ Bu sanatçı kişiliğinin yanı sıra, karşılaştığı türlü durumlardan ve pek çok olaydan, kıvrak zekâsı ve hazırcevephılığıyla bir çıkış yolu bulması, onun giderek halk arasında bir fıkra tipi hâline gelmesine sebep olmuştur. Fıkralarında ekseriya, kendisi ile Çinli idareci sınıf arasındaki hadiseler konu edilir. 1759 yılından beri Çin'e tâbi olarak yaşayan ve kısa süreli birkaç dönem dışında kalıcı bir istiklâle sahip olamayan Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri,⁸ Çinli valiler ve askeri sınıftan intikâmını onun vasıtasıyla alır. Müstebit ve zalim idarecileri, Molla Zeydin, aklı ve bilgisiyle mağlup eder. Halk, Çinlilerle ilgili olarak anlatılan fıkralarda kendisini temsil etme yetkisini Molla Zeydin'e vermiştir. O, aynı

zamanda Turfan ve havalisiyle ilgili yer, şahıs ve olaylara bağlı olarak anlatılan fıkralarda da mihver tip konumundadır.

Molla Zeydin'e bağlı olarak anlatılan fıkralar, kısa vak'alarla birbirine bağlanmak suretiyle, yer ve zaman bakımından sıraya sokularak 1984 yılında, kitap boyutunda yayınlanmıştır. «Molla Zeydin Hekide Kisse» adlı bu eser, bir fıkra külliyyatı olmaktan ziyade «komik bir biyografik hatırat» niteliğindedir.⁹ Ayrıca, söz konusu eserde, anonim mahiyetteki mizahi tekerlemeler ile, müstehcen ve politik bazı fıkralar da Molla Zeydin'e bağlı olarak kaydedilmiştir ki, bu durum orijinal fıkra metinlerine müdahale edildiğini göstermektedir. Bu kabil tasarruflar, bütün folklor ürünlerinde olduğu gibi, fıkraların da mahiyetini bozmakta ve sağlıklı incelemeler ve değerlendirmeler yapmaya mani olmaktadır.

Molla Zeydin'in yanı sıra, Uygurlar arasında tanınan diğer bir fıkra tipi de Seley Çakkan'dır. Seley Çakkan da XIX. asırda yaşamıştır. Kaşgar'da Köhne Şehir'in Opal adlı bir yerleşim bölgesinde doğmuştur. Opal, aynı zamanda büyük Türk dircisi Kaşgarlı Mahmud'u Uygurlarca mezarının bulunduğu yer olarak da bilinmektedir.¹⁰ Kesin olmamakla birlikte Seley Çakkan'ın 1816 ile 1905 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir.¹¹ «Usta», «mahir», «çevik» mânasına gelen «çakkan» sözü, saz ve söz meclislerindeki ustalığından ötürü fıkra tipimize unvan olarak verilmiştir. Seley Çakkan'a bağlı olarak anlatılan fıkralar ile yaşadığı dönemdeki hadiseler arasında sıkı bir münasebet vardır. Halk kahramanımızın başından geçmemiş tarihi gülünç olayları dahi ona izafe ederek hikâye etmiştir. Keskin dili, nüktedanlığı ile Seley Çakkan, devrindeki her türlü çarpıklığı alaya almıştır. Onun fıkralarının mihverinde, Çinli idareci sınıf başta olmak üzere, zengin-fakir,

bey, kadı, işan, molla, mirza ve benzeri insanların maceraları yer alır. Adaletsizlik, zenginlerin para ve mal hırsı, taassup hicvedilir.¹² Bugüne kadar, Molla Zeydin ve Seley Çakkan'ın fıkralarını ihtiva eden müstakil bir çalışmaya tesadüf edemedik. Bu yüzden her iki fıkra tipine bağlı olarak anlatılan fıkraların sayısını tespit etmek de mümkün olamamıştır.

Burada araştırmacılara fikir vermek üzere söz konusu tiplere ait beş fıkra metnini sunuyoruz.*

a. Molla Zeydin'e Bağlı Olarak Anlatılan Fıkralar :

Molla Zeyd'in birsi bilen dewalişip kaldı. Dewani hel kiliş için Kazihaniğa berişning aldida Molla Zeydin koyniğa lik taş toldurup aldı. Kazi sorak sorawatkada, Molla Zeydin asta koynini şeretlep körsitip koydi. Kazi : «Molla Zeydin, manga köp soğa ekelen bolsa kerek» dep, oylap hökümni Molla Zeydin'nin paydisiga çıkardi. Diwa tügügendin keyin kazi, Molla Zeydin'ni elip kelip :

— Emdi baya şeret kilgingizni çıkarmamsiz? didi.

Molla Zeydin :

— Kazahunum, hiimu behtingiz bar iken, eger hökmngiz mening paydamga bolmisa, muşu taş bilen urimen. dep şeret kilgan idim. dep koynidiki taşni körsetti.

*

Molla Zeydin, bir kimse ile mahkemelik olur. Anlaşmazlık konusunu halletmek için o, kadının huzuruna girmeden önce, koynunu tıkabasa taşla doldurur. Mahkemede, kadı soru sorduğunda hep koynunu işaret eder. Kadı, «Molla Zeydin, herhalde bana çok büyük bir hediye getirmiştir» diye düşünerek, Molla Zeydin'in lehinde karar verir. Dava neticelendikten sonra Kadı, Molla Zeydin'i alı koyup :

— Şimdi, demin vaad ettiğiniz şeyi çıkarmıyor musunuz, der. Molla Zeydin.

— Muhterem kadim, şu anda şansınız varmış. Eğer hükminiz benim lehime olmasaydı, bu taşları size atacaktım diyerek taşları koynundan çıkarır.

* * *

Lükçün Wang'ı helkni özige ram kiliş için helkke ziyapet ziyapet bermekçi boldi. Bu ziyapetke Molla Zeydin mu katnişip kanişip kaldi. Ziyapetning etisi Molla Molla Zeydin'nig bedini kizitip agrip kaldi. Bir dosti yoklap kelip:

— Nime boldila Molla Zeydin? dep soridi.

Molla Zeydin:

— Halal kenimga tünügün koşulgan haram kan singmidi, dep cawap berdi.

*

Lükçün Wang (Valisi)'i halkı kendisine bağlamak için ziyafet verir. Bu ziyafete, Molla Zeydin de katılır. Ziyafetin ertesi günü, Molla Zeydin'in atesi çıkar ve hastalanır. Bir dostu, Molla Zeydin'i ziyarete gelip:

— Ne oldu Molla Zeydin, diye sorar.

Molla Zeydin:

— Helal kanıma, dün karışan haram kanı sindiremedim diye cevap verir.

* * *

Bir küni Turpan Wang'ı özining şanü şewkitige til tekküzgen Molla Zeydin'ni çakiritip kelip, uning muşu cinayiti için kehritan sogakta ordinin eng yukurki peştiği üstide yalang ki yim bilen bir keçe - kündüz turguzup cazilakçi boldi. Molla Zeydin bu igiz rawak üstide turgan yagan taşni tang atkiçe u yaktin-bu yakka dügilitip yürüp muzlaş orniga terlep ketti. Etisi Wang özining çakiriga:

— Hiliki naehli Molla Zeydin muzlap kaldı mu kandak? körüp kelgin, dep tapşurdi.

Wang'nin çakiri rawaktin kaytıp çüşüp:

— Bigim, Molla Zeydin çilik - çilik terlep ketiptu, der hewer kildi. Buningdin eceplengen Wang, Molla Zeydin'ni aldiga çakirip buning sirini soridi. Molla Zeydin:

— Teksir, canabi alilirining, pekirge bolgan mihri şepkitining teptide terlep kettim, dep cawap berdi. Bu sözdin megrurlangan Wang hoşal bolup, ketip Molla Zeydin'ning öyige mihman bolup baridiganligini eyitti Wang, Molla Zeydin'ning öyige kelse, o beylisidiki öjmining şehiga çoğunni esip koyup astiga ot kalap olturgidek.

— Hey ehmek, bu nime kilgining? Bundak kilsang çoğun kandak kaynisun? dep Wang zanglik kilip külüptü.

Molla Zeydin:

— Teksir, silining mihri şepketlerinin tepti 150 gez igizliktiki rawakta turgan Molla Zeydin'ni issitip terlitivetkenligige işinidila yu öttin 5 gez yirakliktiki çoğunning kaynişiga işenmemdila, dep cawap berdi.

*

Bir gün Turfan Wang (valisi)'i şan ve şevketine dil uzatan Molla Zeydin'i çağirtıp onun bu suçundan dolayı gazaba gelerek soğukta, sarayın en yüksek kısmundaki kemerin üstünde çıplak vaziyette bir gece - gündüz bekleme cezasına çarptırır. Molla Zeydin bü yüksek revak üstünde duran kocaman taşı, akşamdan tan atıncaya kadar bir yandan öbür yana yuvarlar ve donup buz kesilmek yerine terler. Ertesi gün Wang hizmetçisini çağırıp:

— Şimdi, cahil Molla Zeydin, donup kaldı mı ne haldedir git bakıp gel, diye emir verir.

Wang'ın hizmetçisi revaktan döner ve;

— Beyim, Molla Zeydin cımcılık terlemiş diye haber getirir. Buna şaşıran Wang, Molla Zeydin'i huzuruna çağirtıp bunun sebebini sorar.

Molla Zeydin:

— Affedersiniz, zat-i alinizin, fakire olan muhabbet ve teveccühten dolayı terledim, diye cevap verir.

Gururu okşanan Wang, bu sözden hoşlanıp, Molla Zeydin'e, evine misafir olacağını bildirir.

Wang, ziyarete gittiğinde Molla Zeydin'i bahçesindeki asmanın dalına bir kazan asmış, altına da ateş yakıp oturmuş durumda bulur.

Wang :

— Hey ahmak, bu ne biçim iş; böyle yaparsan kazan nasıl kaynar, diyerek onunla alay edip güler.

Molla Zeydin :

— Afedersiniz, sizin muhabbet ve teveccühünüzün heyecan ve hararetiyle 150 arşın yükseklikteki revakta duran Molla Zeydin'in sıcaktan terlediğine inanıyorsunuz da, bu ateşten beş arşın uzaklıktaki kazanın kaynayacağına mı inanmıyorsunuz? diye cevap verir.

b. Seley Çakkan'a Bağlı Olarak Anlatılan Fıkralar

Bir küni Ambal iç püşiğini çıkiriş için Seley Çakkan'ni öyige çakirtiptu. Seley Çakkan bosugidin kadem eşiği Ambal'nin karwiti astida yatkan bir it kawigan boyu kelip Seley Çakkanining püşiğe eziliptu. Seley Çakkan, cakkanlık bilen itnin tümşügiga kelişturup bir cepken iken, it yumuligan peti karvatning astiga kirip ging kilalmay kaptu.

— Hey seni Seley, Seley dep koymak, nimançe yoginap ketling deptu. Ambal, aççiglinip yüz hatire yok mu? Sen zadi hiç kimdin korkmamesen?

— Korkimen, deptu Seley Çakkan. Derrü talaş tartış başliniptu.

— Kimdin korkisen?

— Paşşap'tin.

— Paşşap kimdin korkidu?

— Beg'din.

— Beg kimdin korkidu?

— Ambal'din.

— Ambal kimdin korkidu?

— Wang'din.

— Wang kimdin korkidu?

— Han'din.

Ambal kizip ketip yine soraweriptu :

— Han kimdin korkidu?

— Teytiyi'din

— Teytey kimdin korkidu?

— Borandin.

— Boran nimidin korkidu?

— Eski tamdin.

— Eski tam nimidin korkidu?

— Şaşkandin.

— Çaşkan nimidin korkidu?

— Müşüktin.

— Müşük nimidin korkidu?

— İttin..

— İt nimidin korkidu?

Gep şu yerge kelgende Seley Çakkan aldirmay burutini tolgap koyup :

— İt mendin korkidu dep karwat astini körsitiptu.

*

Birgün Ambal (Çinli Askeri Vali), iç sıkıntısını gidermek için Seley Çakkan'ni evine davet eder. Seley Çakkan eşikten içeriye girince, Ambal'ın kereveti altında yatan köpek,, hırsıyla gelip Seley Çakkan'ning putige eziliptu. Seley Çakkan gerilir ve ustalıkla köpeğin burnuna ayağıyla öyle vurur ki, köpek yuvarlanarak kerevetin altına girer ve çıt çıkarmaz.

Ambal :

— Hey, ne oluyor, biz, sana Seley, Seley dedik, fakat sen kendini öyle büyük görüyorsun ki, diyerek öfkele-nir ve; «insan yüze karşı böyle yapmaz, hiç kimseden korkmuyor musun sen» diye sorar.

— Korkuyorum, der Seley Çakkan. Heyecanlanan Ambal sorar :

— Kimden korkuyorsun?

— Şehrin asayiş komutanından.

— Komutan kimden korkar?

— Şehir Beyi'nden.

— Bey kimden korkar?

— «Askeri vali» Ambal'dan.

— Ambal kimden korkar?

— Wang (Çinli bölge valisi)'dan.

— Wang kimden korkar?

— Han (Çin İmparatoru)'dan.

Ambal kızarak sormaya devam eder :

— Han kimden korkar?

— Karısından.

- Karısı kimden korkar?
- Borandan.
- Boran neden korkar?
- Eski damdan.
- Eski dam neden korkar?
- Sıçandan.
- Sıçan neden korkar?
- Kedi'den.
- Kedi neden korkar?
- Köpekten.
- Köpek neden korkar?

Söz bu noktaya gelince Seley Çakkan, pervazsızca taşı gediğine koyar:
— Köpek benden korkar diyerek kerevetin altını gösterir.

* * *

Bir küni Zohoridin Hakim hotunliri üstide şikâyet kilip, Seley Çakkan'ğa:

— Seley, dünyada nime eng sogak dise mening çong hotunumni körsetse bolidu, deptu.

— Şundak teksir, dep, uning sözige koşuluptu, Seley Çakkan, Tomuz künlirining biride Zohoridin Hakim, yurt mctiwerlirini mihmanga çakiriptu.

Mihmanlar kelip oltura-olturmanla:

— Way Hakim, yaman ussap ket-tük awal bizge sogak bir nerse iltipat kilsala deptu.

— Hey Seley, deptu Hakim, mang aşhaniga yögür, mihmanlarga sogak nerse elip çık.

— Hup, deptu Seley Çakkan yögrep sırtka çikiptu ve bir pestila kaytip kirip:

— Teksir, eydila emes, dünya boyiçe eng sogak bir nerse yadimga kelip kaldı.

Şuni ekireymu? dep soraptu:

— Nahayiti yahşi, çapsan ekir, deptu Hakim, mihmanlarga garap mahtinip.

Şu arida Seley Çakkan mihmanlarning aldiga Hakimning çong hotunini sörep kiriptu.

*

Birgün, Zuhuriddin Hâkim, hanımlarından dert yanıp Seley Çakkan'a:

— Seley, dünyada en soğuk şey nedir diye sorulunca, benim büyük hanım denilse yeridir, der.

— Af buyurunuz, öyledir, diye Seley Çakkan, onun sözünü tasdik eder. Sıcak Temmuz günlerinin birinde Zuhuriddin Hakim, şehrin ileri gelenlerini evine davet eder. Misafirler gelip oturur oturmaz,

— Ey Hakim Bey çok fena susadık, Evvela bize soğuk bir şey lutfetse-niz diye teklifte bulunur.

— Hey Seley der Hakim, yürü mutfağa git misafirlere soğuk birşey alıp getir.

— Peki diyerek Seley Çakkan üst kisma çıkar ve sessizce geriye dönüp:

— Afedersiniz, araştırmaya gerek yok, dünyanın en soğuk şeyi hatırıma geldi. Onu alıp geleyim mi diye sorar.

— Çok iyi, koş alıp getir diye emreder ve mağrur bir şekilde misafirlere döner.

Tam bu sırada Seley Çakkan, misafirlerin huzuruna Hakim'in büyük karısını sürüyerek getirir.

1. Yıldırım, Dursun, Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar., Ankara 1976, s. 24-25.
2. Zünun, Mehemmet - Rahman, Abdükerim, Uygur Helk Egiz Edibi-yatining Asasliri., Ürümçi 1982, 362-388.
3. Yıldırım, Dursun, A.g.e., s. 22; «Fıkra» Türk Dünyası El Kitabı, 2. bs. III. Cilt, Edebiyat. Ankara 1992, s. 332-340.
4. Necip, Emir, Uygursko - Russkiy Slovar., Moskva 1968, s. 383.
5. Rahman, Abdükerim, Helk Egiz Edibi-yati Neziriyesi 2., Ürümçi 1983, s. 366; Uygur Kilassik Edibi-yati Tezsiliri., Bering 1987, s. 111.
6. Zünun, Mehemmet - Rahman, Abdükerim, Uygur Helk Egiz Edibi-yatining Asasliri., Ürümçi 1982, s. 380.

—>

7. Zünun, Mehemmet - Rahman Abdukerim., A.g.e., s. 380-382.
8. Özkan, İsa, Abdurrahman Han Destanı., Ankara 1989, s. 8.
9. Hevir, Tömür, Molla Zeydin Hek-kide Kisse., Ürümçi 1982.
10. Hasan Abdurrahim, «Kaşgarlı Mahmud'un Mezarı ve Mimari Yapısı» (aktaran : İ. Özkan), Türk Kültürü., Yıl : XXIII, sayı : 268, Ağustos 1985, s. 544-545.
11. Sadyakasov G. Uygur Helik Egiz İcadiviti., Almuta 1983, s. 222.
12. Rahman, Abdukerim, Helk Egiz Edibiyati Neziriyisi., Ürümçi 1983, s. 384.
- * Matbaa imkânlarının müsait olması sebebiyle gayın, kalın k, ve açık e sesleri gösterilememiştir. Her fıkranın önce Uygur Türkçesi ardından Türkiye Türkçesi verilmiştir.

Milli Folklor